

А.Ш. Асқарова¹, А.С. Ақтанова^{2*}, Ш.С. Ақтанова³

¹М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің Қазақстандағы филиалы, Астана;

^{2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(e-mail: altynay.askarova74@gmail.com¹, aimanaktan71@gmail.com², aktanova_sholpan@mail.ru³)

Абай шығармашылығындағы тарихи-этнографиялық штрихтар (ата кәсіп және нәсіп)

Мақалада Абай Құнанбайұлы шығармаларындағы «Ата кәсіп және нәсіп» ұғымдары талданып, зерттелді. Өзіндік ерекшеліктер сараланды: еңбек пен кәсіп адамның рухани жетілуі, моральдық кемелденуі және ұлт мәдениетінің тұрақтылығы үшін маңызды фактор ретінде қарастырылады. Жүргізілген зерттеулердің негізінде авторлар тарапынан қазақ дәстүріндегі кәсіп ұғымының әлеуметтік, экономикалық және рухани мәнін ғылыми тұрғыдан ашуға мүмкіндік беретін тәсілдер ұсынылады. Талдау барысында Абай шығармаларының тарихи-этнографиялық мәні, халықтың дәстүрлі еңбек тәжірибесі және заманауи экономикалық теориялармен байланысы көрсетіледі. Еңбек пен кәсіп ұлттық мәдениет пен адамгершілік құндылықтарды ұштастыратын негізгі механизм екендігі айқындалады. Сонымен қатар зерттеу жұмысында жаһандану дәуіріндегі технологиялық серпілістердің, әсіресе жасанды интеллект пен биотехнологияның тоғысуының адамзат дамуына ықпалы сараланады. Қазіргі технологиялық трансформация экономика мен әлеуметтік құрылымдарды өзгертіп қана қоймай, адам болмысының психологиялық және рухани қырларына терең әсер ететіні негізделді. Техногендік эволюция жағдайында тұлғаның ойлау, сезіну және әрекет ету модельдері қайта қарастырылуда, сондықтан адамзатқа құндылықтық бағдар ұсынатын рухани ілімдердің маңызы арта түскені атап көрсетіледі. Осы тұрғыда Абай Құнанбайұлының «Толық адам» концепциясы — заманауи өзгерістермен үйлесе алатын, адамгершілік пен парасаттылыққа негізделген антропологиялық модель ретінде талданады. Бұл ілімнің өзегі — ақыл, жүрек және қайрат бірлігі тұлғаның үйлесімді дамуын қамтамасыз ететін әмбебап принциптер ретінде бағаланады. Зерттеу Абай идеяларының бүгінгі технологиялық өркениетте адами болмысты сақтауға, моральдық тұрақтылықты нығайтуға және саналы, жауапкершілікті қоғам қалыптастыруға бағытталған рухани-этикалық бағдар ретіндегі рөлін айқындайды. Нәтижесінде Абай мұрасының қазіргі кезеңдегі ғылыми-танымдық және тәрбиелік маңыздылығы дәлелденіп, оның адамзаттың интеллектуалдық әрі рухани эволюциясына қосар үлесі айқындалды. Абай Құнанбайұлы шығармашылығындағы қазақ халқының өзіне ғана тән тұрмыс-салтымен байланысты кәсіби мәдениеті туралы зерттеуде нақтылы мысалдар арқылы көрсетілген. Кәсіп пен нәсіптің халық мәдениетінің құндылығы және рухани коды ретінде қалыптасуы ақын шығармалары негізінде дәйектеліп беріледі. Ақынның қазақ болмысын және адам табиғатын тануға бағытталған көзқарастары этнографиялық, этнологиялық және антропологиялық деңгейлерде, ұлттық танымдық тұрғыда қарастырылған. Абай Құнанбайұлы заманында «ұлттық» деген сөз арнайы айтылмаса да, қазақ танымына сай әр ұғым, түсінікте бүгінгі заман көзімен қарағандағы «ұлттық код» бар екені сараланып берілген.

Кілт сөздер: Абай, ата кәсіп, нәсіп, этнография, мәдениет, еңбек мәдениеті, рухани құндылық.

Kipicne

Абай дәуіріне дейін қазақ қоғамында «қазақтану» мен «адам» мәселелері дербес философиялық-танымдық нысан ретінде арнайы қарастырылмаған болатын [1]. Ортағасырлық ойшылдар мұрасында да, хандық дәуір әдебиетінде де, жыраулар поэзиясы мен билердің өнегелі сөздерінде де адам болмысы мен ұлттық өзіндік сана мәселелері көбіне жанама түрде, яғни кісілік, мәрттік, ізгілік секілді моральдық-этикалық категориялар аясында көрініс тапқан.

Бұл түсініктер негізінен жақсы мен жаманды айыру, адамдық қасиеттерді бағалау сипатында ғана көрініс берген. Ал аталған мәселелерді философиялық жүйелілік пен тереңдік деңгейіне көтерген тұлға — Абай Құнанбайұлы еді.

Абайдың қазақ болмысын зерделеудегі көзқарастары түптеп келгенде адамтануға, яғни адамның рухани кемелденуін, моральдық жетілуін танып-білуге бағытталған.

* Хат-хабар үшін автор.e-mail: aimanaktan71@gmail.com

Сондықтан Абайдың қазақ болмысын және адам табиғатын тануға бағытталған көзқарастарын үш қырда — этнографиялық, этнологиялық және антропологиялық деңгейлерде қарастыру қажет деп есептейміз. Мұндай ғылыми талдау Абайдың ойшылдық қызметінің түпкі мұраты болатын «толық адам» ілімінің бастауларын және оның ұлттық дүниетаныммен сабақтастығын тереңірек ашуға мүмкіндік береді [2; 11].

Абай шығармашылығында көрініс тапқан тарихи-этнографиялық элементтерді талдау арқылы қазақ халқының рухани және материалдық мәдениетінің әртүрлі қырларын кешенді түрде қарастыруға болады. Осы ретте ақын мұрасының мазмұнында қазақ қоғамының тарихи дамуы, табиғи-географиялық кеңістігі мен ландшафтық ерекшеліктері, тұрмыс-салт пен өмір сүру дәстүрлері, әлеуметтік-мәдени қатынастардың сипаты айқын бейнеленеді [3].

Сонымен қатар Абай шығармалары дәстүр мен жаңашылдықтың арақатынасын, ұлттың тарихи тәжірибесі мен жаңа мәдени өрістерге бейімделу үрдісін көрсетеді. Ақын туындыларында ата кәсіп пен нәсіп, дәстүрлі еңбек түрлері мен шаруашылық мәдениеті, сондай-ақ кәде мен жол-жоралғы секілді әдет-ғұрыптық нормалар этнографиялық дерек көзі ретінде маңызды орын алады.

Осы аспектілерді ғылыми тұрғыдан талдау Абай шығармаларының тарихи-мәдени мазмұнын тереңірек ашуға, қазақ қоғамының рухани болмысын, мәдени кодын және этникалық дүниетаным жүйесін қайта пайымдауға мүмкіндік береді. Себебі кемеңгердің әр сөзінің түбінде қазақ халқының несібесіне тиісілі ұлттық-мәдени кодының орасан зор қабаты жатыр. «Абай Құнанбайұлы туралы алғашқы мақаланы Алаш қозғалысының жетекшілерінің бірі — Ахмет Байтұрсынұлы жазды. Бұл мақалада ол сол кезеңдегі қазақ әдебиетінің тарихы мен жай-күйіне баға беріп қана қоймай, поэзияның ұлт өміріндегі орны туралы да өз көзқарасын білдірді. Ол Абайды «халықтың бас ақыны» деп атап, оны ұлттың рухани көшбасшысы ретінде таныды. Байтұрсынұлы Абайды келер ұрпақ үшін адамгершілік, отаншылдық, даналық пен білімнің үлгісі, бағыт-бағдары ретінде қарастырды. Ғалым Абай шығармалары алғаш қарағанда қарапайым әрі түсінікті болып көрінгенімен, олардың астарында қазақ халқының ұлттық-мәдени кодының терең қабаттары жатқанын атап көрсетті. Абай шығармашылығы өрілген осы ұлттық-мәдени кодты жүйелеп, терең түсіну үшін герменевтикалық талдау құралдарын қолдану қажет. Осылайша Байтұрсынұлы Абайды тек ақын әрі әдебиет өкілі ретінде емес, қазақ халқының ұлттық-мәдени болмысының көрінісі ретінде алғаш танытты. Абай мұрасын сақтау, зерттеу және дамыту — ұлттық-мәдени кодтың ұрпақтан ұрпаққа шығармашылық пен білім беру арқылы жалғасуын қамтамасыз етудің маңызды шарты. Мұндай архетиптердің қолданылуы көптеген педагогтар тарапынан тәрбие мен білім берудің тиімді құралы ретінде мойындалған. Сонымен қатар олардың ұлттық-мәдени кодты сақтап, ұрпақ санасына сіңірудегі маңызы да ерекше, яғни XX ғасыр басынан Алаш қайраткерлерінен бастау алған, яғни қазақтың ұлттық-кодының мәні, оның қор-жинағы ретінде Абайды көрсеткен болатын [4; 91].

Зерттеу жұмысымызда халықтың өмірі мен мәдениетінің көрінісі, ұлт болмысы мен рухани дүниесін, сондай-ақ тарихи тәжірибесін терең тануға мүмкіндік беретін этнографиялық аспектілерді талдауға баса назар аударылады. Осы тұрғыда этнография ғылымының маңызды тармақтарының бірі ретінде қарастырылатын Абай мұрасындағы «Ата кәсіп және нәсіп» ұғымдары зерттеу нысаны ретінде алынды.

Аталған тақырыптарды қарастыру арқылы қазақ халқының дәстүрлі мәдениетінде сақталған еңбек және шаруашылық тәжірибесінің, әдет-ғұрыптық жүйенің, сондай-ақ рухани құндылықтар мен әлеуметтік қатынастардың мазмұнын ғылыми тұрғыдан зерделеу көзделеді. Абай өлеңдерінде көрініс берген этнографиялық ұғымдардың қазіргі замандағы мәдени жаңғыру үрдістерімен байланысын айқындап, дәстүрлі мұраларды заман талабына сай жаңаша қалыпта дамытуға теориялық негіз бола алады.

Материалдары мен әдістері

Зерттеу барысында Абай Құнанбайұлының шығармаларындағы этнографиялық және әлеуметтік-мәдени компоненттер басты материал ретінде алынған. Аталған зерттеу нысаны ретінде «Ата кәсіп және нәсіп» ұғымдары таңдалды, себебі олар қазақ қоғамындағы еңбек мәдениетінің, әлеуметтік қатынастардың және рухани құндылықтардың көрінісі.

Зерттеу жұмысында тарихи-салыстырмалы, мәтіндік-контент талдау, этнографиялық сипаттау және жүйелеу әдістері қолданылды. Тарихи-салыстырмалы әдіс арқылы қазақ халқының дәстүрлі кәсіп түрлері мен дүниетанымдық ұғымдарының тарихи сабақтастығы қарастырылды. Мәтіндік талдау әдісі Абай шығармаларындағы ата кәсіп, еңбек, нәсіп ұғымдарының мазмұнын ашуға

бағытталды. Ал этнографиялық сипаттау мен жүйелеу әдістері қазақтың тұрмыс-тіршілігі, салт-дәстүрі мен мәдени тәжірибесін ғылыми тұрғыдан түсіндіруге мүмкіндік берді.

Аталған әдістердің үйлесімі Абай шығармаларында көрініс тапқан дәстүрлі еңбек тәжірибесін, әлеуметтік нормаларды және рухани құндылықтарды ғылыми тұрғыдан талдауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар заманауи шетелдік экономистер мен философтардың — Адам Смит, Макс Вебер және қазіргі АҚШ ғалымдарының — еңбектері салыстырмалы талдау объектісі болды. Аталған тәсіл арқылы қазақ дәстүріндегі «кәсіп» ұғымының әлеуметтік, экономикалық және моральдық қырлары айқындалды. Контент-талдау әдісі арқылы шығармалардағы кәсіп пен нәсіп ұғымының рухани және этикалық мәні айқындалды, ал салыстырмалы талдау олардың заманауи әлеуметтік-экономикалық теориялармен үндестігіне мүмкіндік берді.

Әдебиеттерге шолу

Зерттеу барысында қолданылған тарихи деректер мен әдеби көздер: Абайдың өлеңдері мен қара сөздері, қазақ фольклоры, сонымен қатар Батыс елдерінің колөнер тарихы мен әлеуметтік философиясы.

Ата кәсіп және нәсіп ұғымдарының мәнін ашу мақсатында әртүрлі ғылыми және көркем дереккөздер пайдаланды. Зерттеу барысында қазақ халқының дүниетанымы, тұрмыс-тіршілігі, әлеуметтік құрылымы мен мәдени дәстүрлерін сипаттайтын еңбектерге сүйену маңызды. Деректер Абай шығармаларындағы этнографиялық сипаттағы көріністерді ғылыми тұрғыдан талдауға негіз болды.

Зерттеудің материалдық негізін қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті мен ұғымдық жүйесін түсіндіретін ғылыми еңбектер құрайды. Атап айтқанда, «Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі» [5] еңбегі арқылы қазақ дүниетанымындағы негізгі ұғымдардың, соның ішінде ата кәсіп, нәсіп, еңбек, ырыс сияқты категориялардың мазмұны мен мағыналық ерекшеліктері қарастырылды. Ал «Этнос және қоғам» [6] еңбегі қазақ қоғамының әлеуметтік құрылымы, дәстүрлі шаруашылық жүйесі мен этномәдени даму үрдістерін түсіндіруге қолданылды. Сонымен қатар «Қазақ халқының салт-дәстүрлері» [7], «Қазақ отбасы» [8], «Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары» [9], «Этнографические очерки киргизского народа» [10] сияқты зерттеу еңбектері қазақ халқының тұрмыс салты, отбасы құндылықтары, еңбекке байланысты әдет-ғұрып пен дүниетанымдық түсініктерді анықтауға мүмкіндік береді.

Абай өмір сүрген тарихи кезеңнің этнографиялық ерекшеліктерін ашуға және ақын дүниетанымын қалыптасу ортасын сипаттауға маңызды дереккөзі ретінде М. Әуезовтің «Абай жолы романы» қарастырылды [11].

Абайдың кәсіп пен нәсіп жөніндегі ой-тұжырымы заманауи шетелдік ғалымдардың еңбектерінен де көрініс табады. Бір ғасыр бұрын айтылған ақынның көзқарастары қазіргі экономистер мен әлеуметтанушылардың теориялық пайымдарымен өзара үндес келетіндігі байқалады. Адам Смит түсіндіруі бойынша кәсіп ұғымы — жеке пайдаға ұмтылу арқылы қоғам игілігіне қызмет ететін әрекет ретінде танылады. Философтың пікірінше: «Әрбір адам... қоғамның игілігін арттыруды мақсат етпейді және ол өз ісінің қоғамға қаншалықты пайда әкелетінін де білмейді; ол тек өзінің жеке пайдасын көздейді. Бірақ өз еңбегін өнімнің ең жоғары құнға ие болатындай етіп бағыттау арқылы, ол — басқа көптеген жағдайдағы сияқты — өзінің ниетіне кірмеген мақсатқа, яғни қоғам игілігіне, «көрінбейтін қолдың» жетелеуімен қызмет етеді» [12].

Ал неміс ойшылы Макс Вебер кәсіпті жай табыстың көзі ретінде емес, әлеуметтік-мәдени және моральдық құндылықтармен тығыз байланысқан іс-әрекет ретінде түсіндіреді. Оның пікірінше, адал еңбек пен жауапкершілік — рухани міндет. Ол былай дейді: «Қазіргі экономикалық жүйеде ақша табу өз алдына мақсатқа айналған. Бұл жеке адамның бақытқа немесе пайдалыққа ұмтылысы тұрғысынан қарағанда, бір жағынан шектен тыс, екінші жағынан рационалды емес көрінеді. Діни және этикалық мәнінен айырылған байлыққа ұмтылыс барған сайын тек материалдық құмарлықпен байланысты бола бастайды» [13].

Заманауи АҚШ ғалымдарының «Кәсіпкерлік ниеттер: жоспарланған мінез-құлық теориясын қолдану» атты еңбегінде жеке тұлғаның кәсіпкерлік ниеті әлеуметтік ықпалдар, өзіндік сенім және тәжірибелік қабілеттер арқылы қалыптасатыны, ал кәсіпкерлік бастаманы дамытуда білім беру, қолдау көрсету және практикалық мүмкіндіктердің айрықша рөл атқаратыны дәлелденеді [14].

Тарихи кезеңдерде әртүрлі ғалымдардың кәсіп туралы пікірлері бұл ұғымды экономикалық, әлеуметтік және психологиялық тұрғыдан түсіндіруге бағытталған. Олар кәсіпті қоғам игілігіне үлес қосатын еңбек нысаны, әлеуметтік және мәдени феномен, жаңашылдыққа ұмтылыс пен экономикалық дамудың қозғаушы күші ретінде қарастырады. Абайдың өлеңдері мен қара сөздерінде осы ұстанымдардың рухани-этикалық негіздері көрініс береді.

Нәтижелер мен талқылау

Абайдың дүниетанымының маңызды арнасын адамды жасампаздыққа шақыру идеясы құрайды. Ақын жасампаздықтың бастауы — адал еңбек екенін ерекше атап өтеді. Жасампаздық адам өмірінің мәнімен тығыз байланысты, өйткені ол адамның материалдық қажеттілігін өтеумен қатар, оның рухани өсуіне мүмкіндік береді.

Ақынның: «Түбінде баянды еңбек егін салған, Жасынан оқу оқып, білім алған. Би болған, болыс болған өнер емес, Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған» [15; 17], – деген жолдары еңбек пен білімнің адам дамуындағы шешуші рөлін нақты көрсетеді. Сонымен бірге Абай:

«Адал бол — бай тап, Адам бол — мал тап, Қуансаң қуан сол кезде» [15; 80], – деп, адалдық пен жасампаздықты адамшылық жолының басты қағидаты ретінде ұсынады.

Ақын нәсіп ұғымына да терең мән береді. Нәсіпті адамның маңдайына жазылған ырзық, құдайдың берген несібесі деп түсіндірілсе де, Абай оны кәсіппен, адал еңбекпен байланыстырған. Оның шығармаларында табиғат пен адам арасындағы үйлесімділік мәселесі де кеңінен қарастырылып, табиғат адамзаттың өмір сүру ортасы, рухани және материалдық игіліктердің қайнар көзі ретінде бейнеленеді. Ғылыми зерттеулер көрсеткендей, қазақ халқының шаруашылығы, қолөнері және қолданбалы өнерінің қалыптасуы мен даму үрдісі көне тарихи кезеңдерден бастау алады. Қазақ халқының мәдениеті мен шаруашылық-кәсібін зерттеуші академик Ә. Марғұлан: «Қазақ халқының өнері мен ежелгі замандарда Қазақстан территориясын мекендеген сақ, үйсін, ғұн және басқа тайпалардың өнері арасында генетикалық байланыс болған деп айтуға негіз бар. Себебі олардың күнделікті тұрмыс-тіршілігі мен шаруашылығы ұқсас болды. Олар көшпелі өмір салтын ұстанып, мал өсіруімен айналысқан», – дейді [16]. Жалпы халықтың тұрмыс-тіршілігі мен шаруашылығының ұқсастығы, сондай-ақ көшпелі өмір салты өнер дәстүрлерінің ұрпақтан-ұрпаққа жалғасуына негіз болған. «Шыңғыстау қазақтары арасында дәстүрлі қолөнердің ұсталық, кілем тоқу, тері өңдеу, ағаш өңдеу, зергерлік, кесте тігу, киіз басу және т.б. түрлері дамыды. Қазақтардың қолөнері ісінде жыныстық бөлініс болғандығы байқалады. Мысалы, ер адамдар тұрмыста қолданылатын құрал-саймандарды, мылтық, қылыш, айбалта сынды қару-жарақтарды, ат әбзелдерін, зергерлік бұйымдарды, былғары мен ағаштан жасалатын барлық бұйымды жасаған. Өз кезегінде әйелдер жүн мен киіз өңдеу, кілем тоқу, киім тігу және т.б. осы сияқты қолөнер түрлерімен айналысқан [17; 211].

Абай жылдың мезгілдерін суреттейтін өлеңдерінде («Қыс», «Жаз», «Күз», «Жазғытұры», «Қараша, желтоқсан мен сол бір-екі ай») табиғат пен халық тіршілігінің өзара байланысын, шаруашылығын көркем түрде көрсетеді. Ақын қазақ халқының үш негізгі шаруашылық саласын — мал шаруашылығын, егіншілікті және қолөнер мен сауданы поэтикалық және философиялық тұрғыдан талдайды. Мысалы, «Қазақтың бір мақалы: “Өнер алды — бірлік, ырыс алды — тірлік”» [15; 212] деген мақалға қатысты Абай бірліктің мәнін мал-мүлікті ортаға салу емес, ақыл мен мақсаттың бірлігі деп анықтайды. Ол қоғамдық ынтымақты еңбектену, өз несібесін адал жолмен табу, әр адамның тірлік етуге жауапкершілікпен қарауы арқылы қалыптастыру қажет екенін айтады.

Абай «кеселді жалқау», «әзір асқа қызығу», «сыртқы пысықтық, ішкі надандық» секілді мінездер қоғам дамуына кедергі келтіретінін ескертеді. Ол еңбекті, білімді, ғылымды ел дамуының негізгі тетігі ретінде көрсетеді. Халықтың көпжылдық мал шаруашылығы тәжірибесіне қарамастан, Абай елдің өркендеуі үшін ғылым мен білімді игеріп, кәсіпке жаңашылдық енгізу қажеттігін көрсетті. Оның пікірінше, дамыған елдердегі ілгерілеу — өнер мен білімнің нәтижесі, сондықтан қазақ қоғамы да осы бағытқа бет бұруы тиіс.

Басқа елден артық, озық және ерекше ететін — өнер. Дамыған елдерде ата кәсіп саласының жалғасуы және оның экономикаға қосқан үлесі ұшан теңіз. Абай Құнанбайұлының шығармаларында көрініс табатын «ата кәсіп және нәсіп» ұғымы — қазақ халқының тұрмыс-тіршілігі мен еңбек мәдениетінің рухани өзегін айқындайтын маңызды категориялардың бірі. Бұл ұғым арқылы Абай еңбек пен кәсіпті адамның адамгершілік, ізгілік және кісілік қасиеттерімен байланыста қарастырады.

Яғни еңбек — адамның рухани жетілуінің шарты және ұлттың тұрақтылығы мен мәдени тұтастығын қамтамасыз ететін тірек.

Дәл осы идеяның мазмұндық тұрғыда ұқсас көрінісі Ұлыбританиядағы қолөнер қозғалысының тарихында да айқын байқалады. XIX ғасырдың екінші жартысында өнеркәсіптік революция салдарынан қол еңбегі мен дәстүрлі шеберлік құндылығы төмендеген тұста, Уильям Моррис пен Джон Раскин бастаған ойшылдар бұл үрдіске рухани және эстетикалық қарсылық танытты. Олар қолөнерді тек экономикалық қызмет ретінде емес, адамның ішкі әлемін тәрбиелейтін және қоғамның мәдени деңгейін көтеретін шығармашылық әрекет деп таныды [18].

Ұлыбританияда кейінірек 1970 жылы құрылған Қолөнер кеңесі ұйымы осы дәстүрді заманауи экономика талаптарына бейімдеп, қолөнерді шығармашылық индустрияның бір тармағы ретінде дамытты. 2014 жылғы есеп бойынша, елдің қолөнер саласы ұлттық экономикаға жыл сайын шамамен 1,9 млрд көлемінде үлес қосып, 150 мыңнан астам адамды жұмыспен қамтыған. Мұндай көрсеткіштер ата кәсіптің қазіргі заманғы экономикалық және мәдени маңызын дәлелдейді.

Абайдың көзқарасы мен батыстық қолөнер қозғалысының рухани үндестігі еңбек пен кәсіптің адамдық мәнін дәріптеуінде жатыр. Екі жағдайда да дәстүрлі кәсіп — тек табыс көзі емес, қоғамның мәдени жадын сақтайтын және ұлт болмысын айқындайтын рухани-мәдени институт ретінде танылады. Абай еңбекті «толық адам» тәрбиесінің негізі деп қарастырса, батыс ойшылдары оны адамның эстетикалық және әлеуметтік жетілуінің факторы ретінде бағалайды.

Осылайша Абайдың «Ата кәсіп және нәсіп» тұжырымдамасы мен Ұлыбританиядағы қолөнер дәстүрі бір-бірінен тарихи, географиялық тұрғыда алшақ болғанымен, мазмұндық жағынан бір ортақ идеяны — еңбектің рухани құндылық ретіндегі мәнін ұлықтайды.

Қуанбас нәрсеге қуану надандық. Абай сөзі әр адамзаттың көңілі мен көзін ашатын ғибрат. «...надан ел қуанбас нәрсеге қуанады һәм және қуанғанда не айтып, не қойғанын, не қылғанын өзі білмей, есі шығып, бір түрлі мастыққа кез болып кетеді. Һәм ұялғандары ұялмас нәрседен ұялады, ұяларлық нәрседен ұялмайды. Мұның бәрі — надандық, ақымақтықтың әсері», — дейді Абай.

Алла тағала біреу бай болса, біреу кедей болса, біреу ауру, біреу сау болса, біреу есті, біреу есер болса, біреудің көңілі жақсылыққа мейілді, біреудің көңілі жаманшылыққа мейілді болсын деп жаратқан емес. Бұл құдай тағаланың ғайыпы емес, пенденің қолынан келген іс. Пенде талаптанса, құдайдың берері де зор.

«Естігенде бір нәрсені ұмытпастыққа төрт түрлі себеп бар: әуелі — көкірегі байлаулы берік болмақ керек; екінші — сол нәрсені көргенде я естігенде ғибрәтләнуге керек, көңілденіп, тұшынып, ынтамен ұғу керек; үшінші — сол нәрсені ішінен бірнеше уақыт қайтарып, ойланып, көңілге бекіту керек; төртінші ой кеселдерінен қашық болу керек. Егер кез болып қалса, салынбау керек. Ой кеселдері: уайымшы салғырттық, ойыншы-күлкішілдік, я қайғыға салыну, я нәрсеге құмарлық пайда болу. Бұл төрт нәрсе — күллі ақыл мен ғылымды тоздыратұғын нәрселер» [15; 242]. Бұл Абай жұртының бүгінгі күні мен болашағы қатты толғандырады, халқының санасын тәрбиелейді, еңбек адамдарды еркіндікке, шығармашылыққа әкеледі деген ой мазалайды.

«Сегіз аяқ» өлеңінде: «еңбек қылсаң ерінбей, тояды қарның тіленбей», — дейді Абай. Абайдың айтпағы егін, мал шаруашылығы, сауданың жолын қалыптастырып, өндірісті ұйымдастыру еді. Өндіріс елдің экономикасының көтерілуіне тікелей әсер етеді. Халық жағдайының көтерілуіне мүмкіндік береді.

*Түбінде баянды еңбек егін салған,
Жасынан оқу оқып, білім алған.
Би болған, болыс болған өнер емес,
Еңбектің бұдан өзге бәрі жалған* [15; 80].

Ақын ата-бабадан келе жатқан мал шаруашылығынан басқа, егіншілікпен айналу қажеттілігін де сөзге тиек етіп отыр. Бірақ түпкі мәні егін шаруашылығында емес, еңбектің бұдан өзге бәрі жалған деп отырғаны болашақта жемісін көретін іс-әрекетті меңзейді. Яғни ұлтының болашағы үшін мақсат қойып білім алу.

Отыз үшінші қара сөзіндегі ұлағатты кеңесі еңбектенем деген адамға әрқашан маңызы зор. Абай егерде мал керек болса, қолөнер үйренбек керек деп, жолын көрсетеді. Мал жұтайды, өнер жұтамайды. Адал еңбегімен жасалған қолөнер күн көріс тіршілігінің дегені еді. Қолөнер — қазақтың әулиесі дегені атадан келе жатқан дәстүр, соны дамыту үшін: Әуелі — ісінді асырайын деп іздену керек, білгендерден үйреніп, артық ісмерлер іздеп, көріп, біраз істес болып, өнерді арттыру қажет.

Екінші — еріншектікке, салдау-салғырттыққа, кербездікке салынбай, ерінбей істей беру керек.

Үшінші — мақтанып, пайдасыз алдауға, қу тілге алданып, өзінің уақытын бос өткізбеген жөн.

Төртінші — Бағанағы алдамшы шайтан тамыр болалық деп, бір болымсыз нәрсені берген болып, артынан үйтемін-бүйтемін, қарық қыламын дегенге мәз болып алданбау керек. Жетпегенін жеткіземін деп қолынан келмейтін болса, сөз бермеу керек. Адамшылықтан айрылып, өзін де алдап қор болып кетесін дейді. Абайдың қара сөздерінің астарында сарқылмас мағыналар өрістеп жатады.

Қазақтың жаманшылыққа үйір бола беретұғынының бір себебі — жұмысының жоқтығы. Егер егін салса, я саудаға салынса, қолы тиер ме еді? Абай өзін мазалаған сауалдарға жауап іздейді. Жұрттың ақылы да, тілеуі де, харекеті де талаптан іздейді. «Жастықтың оты, қайдасың, Жүректі түртіп қозғамай? Ғылымның біліп пайдасын, Дүниенің көркін болжамай?» [15; 244], — деп жастарға үміт артады.

Адам баласының ең жаманы — талапсыз. Талап қылушылар да неше түрлі болады. Һәм талаптың өзі де түрлі-түрлі. Һәм сол талаптардың қайсысының соңына түссе де, бірінен бірі өнерлі, тұрлаулырақ келеді. Уа, ләкин адам баласы я талапты, я талапсыз болсын, әйтеуір «бәрекелдіні» керек қылмайтұғыны болмайды. Әрнәсік, орынсыз ба, орынды ма, «бәрекелді» деушіні көңіл іздеп тұрады. Адам баласы өзі қай жолда, қай майданда жүрсе, сол майдандағы кісімен сырлас болады. Оның үшін өзге жолдағылардан «бәрекелдіні» оңды күтпейді. Маған «бәрекелді» десе, осы өзімменен серіктес, сырлас осылар «бәрекелді» ер дейді. Талаптың ішінде адам баласы көбінесе басына қадір іздеп, сол талапта болады. Абай таңертең, күн батқанға дейін өліп-тіріліп жұмыс істе демейді. Жасаған еңбек үшін ешкімнен мақтау да күтпе. Нысаптан шықпа, нәпсіге ерме, еңбегінің қадірі болса жемісі болады. Жемісін көру үшін шыдамдылық таныту керек. Ақынның «Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым ойлап қой» деген өлеңі жолдарындағы аталған бес қасиетті ұстану керек. Әр адам ең алдымен өзінен бастау керек. Өзінің санасын тәрбиелеп, еңбектенуге дайын болса кәсібі гүлденеді. Білгеннен үйрену керек, арланбау керек. Дұрыс ойлаған адамның кішкене идеясы, орасан идеяға айналады. Сондықтан ең алдымен қолынан келетін шағын істен бастаған дұрыс. Отбасын жетелей алған адам, жан-жағына қарауға да үмітті. Абайдың «Аш қарын жұбана ма майлы ас жемей?» деген өлеңінде сұрақтарға жауап беру арқылы өмірлік негіздің мәнін ашуға тырысқан. Ақын адамдық мәселемен қатар, елдік мәселені қозғап отыр. Т. Жұртбай зерттеу еңбектерінде Абайдың «талап» идеясы — адамды білімге, еңбекке және өзін-өзі жетілдіруге бағыттайтын рухани-адамгершілік ұстаным ретінде негіздей отырып қарастырған [19-20].

«Еңбек қылсаң қара жер де береді, құр тастамайды» немесе «Өзің үшін еңбек қылсаң, өзі үшін оттаған хайуанның бірі боласың; адамшылықтың қарызы үшін еңбек қылсаң, Алланың сүйген құлының бірі боласың», — деген ойлары қазақты жігерлендіруі еді.

Абайдың идеялары батыс елдеріндегі колөнер қозғалысының тарихи үрдістерімен мазмұндық тұрғыдан үйлеседі. Уильям Моррис пен Джон Раскин дәстүрлі колөнерді адамның рухани мәдениетін қалыптастыратын шығармашылық әрекет ретінде бағалаған. Ал Ұлыбританиядағы Колөнер ұйымының колөнерді заманауи экономикаға бейімдеп, оның ұлттық экономикаға үлес қосуы — ата кәсіптің қазіргі заманда да өзектілігін дәлелдейді [21].

Абайдың еңбектің рухани мәніне қатысты ойлары осы батыстық идеялармен үндеседі: екі жағдайда да кәсіп — табыс көзі ғана емес, қоғамның мәдени жадын, ұлттық болмысын және рухани сабақтастығын сақтайтын феномен.

Абай «қуанбас нәрсеге қуану» секілді құбылыстарды надандық деп атап, адам санасын тәрбиелеу қажеттігін көрсетеді. Оның пікірінше, адамның өзгелерден ерекшелігі — ақыл, ғылым, ойлау қабілеті; сондықтан бұл қасиеттерді дамытпай кәсіптің де, еңбектің де мәні болмайды. Ақын «Сегіз аяқ» өлеңінде және қара сөздерінде еңбек пен кәсіпті дамытудың нақты қағидаттарын ұсынады: колөнер үйрену, ерінбей әрекет ету, алдамшы үмітке сенбеу, уақытты босқа жұмсамау, талап пен жігерді шыңдау. Абай жастарды ғылымға, талаптануға, білім алуға үндей отырып, кәсібін дамыту үшін алдымен адам бойындағы ерік, ақыл және рухани таза ниет қажет екенін айтады. «Талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым» секілді қасиеттер кәсіптің де, ел дамуының да тірегі ретінде көрсетіледі. Ақын «еңбек қылсаң қара жер де береді» деген тұжырым арқылы еңбектің нәтижелілігін дәлелдейді. Ал «өзің үшін еңбек қылсаң... хайуанның бірі боласың» деген ойы арқылы еңбектің рухани мақсатқа бағытталуы қажеттігін көрсетеді.

Абай халықты білім мен ғылымға ұмтылуға, кәсіпті меңгеруге, еңбекке адалдықпен қарауға шақыра отырып, ұлттық даму стратегиясының рухани-этикалық негізін қалыптастырды. Оның еңбектің мәніне қатысты идеялары бүгінгі қоғам үшін де өзектілігін жоғалтпайды. Ата-бабадан мирас болып келе жатқан дәстүрлі өнер мен колөнер түрлерін жалғастырып, оны кәсіп ретінде дамыту —

ұлттық мәдени мұраны сақтаудың және оны қазіргі өмірмен ұштастырудың маңызы жолдарының бірі.

Қорытынды

Абай мұрасы — қазақ халқының рухани-мәдени дамуының ғана емес, адамзат өркениетінің жалпыэтикалық бағдарларының құрамдас бөлігі. Оның дүниетанымдық, тәрбиелік және мәдени құндылықтарға негізделген идеялары уақыт өтсе де өзектілігін жоймай, керісінше, қазіргі жаһандану дәуірінде жаңа мағынаға ие болып отыр. Ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы, биотехнология мен цифрлық жүйелердің ықпалы күшейген заманда қоғам адамгершілік бағдарлар мен ұлттық құндылықтарды қайта қарастырудың қажеттілігін терең сезінуде. Мұндай жағдайда Абай ұсынған рухани-этикалық бағдарлар тұлғаның да, қоғамның да тұрақты дамуына қажет тірек бола алады.

Жаһанданудың оң нәтижелерімен қатар, ұлттық мәдениеттің әлсіреу қаупін күшейтетін факторлар да аз емес. Сондықтан ұлттың тарихи жады мен рухани мұрасын келер ұрпақ санасына сіңіру — стратегиялық маңызы бар міндет. Абай шығармаларындағы моральдық ұстанымдар, білім мен ғылымға ұмтылу, өзін-өзі жетілдіру қағидаттары осы міндетті жүзеге асыруда әмбебап құндылықтық жүйе ұсынады. Оның «Бес асыл іс» ретінде айқындаған талап, еңбек, терең ой, қанағат, рақым секілді принциптері — жеке тұлғаның дамуын ғана емес, тұтас қоғамның өркениетті деңгейге көтерілуін қамтамасыз ететін этикалық бағдарлар.

Жасанды интеллект пен биотехнологияның интеграциясы қазіргі қоғам дамуының жаңа кезеңін айқындап отыр. Бұл үдеріс тек экономикалық құрылымдар мен әлеуметтік институттардың трансформациясына ғана емес, сонымен бірге адамның сана-сезіміне, психофизиологиялық болмысына тікелей ықпал ететін көпқырлы феноменге айналуға. Технологиялық мүмкіндіктердің кеңеюі адам ойлау жүйесінің табиғи шекараларын қайта қарастыруды талап етеді, себебі адам танымының әлеуеті шексіз болғандықтан, жаңа технологиялар оның ақыл-ойына әлеуетті серпін беріп қана қоймай, тұлғалық және рухани бағдарларын қайта қалыптастыруға әсер етеді. Осындай күрделі тарихи-өркениеттік жағдайда адамзаттың рухани дамуын реттейтін құндылықтық негіздер ерекше маңызға ие. Қазақ философиясының негізгі арқауы болатын Абайдың рухани мұрасы қазіргі техногендік өркениет жағдайында да өзектілігін жоғалтпайды. Оның «Толық адам» тұжырымдамасы — ақыл, қайрат және жүрек үйлесімін басты құндылық ретінде ұсынатын антропологиялық-этикалық жүйе. Бұл ілім адамды технологиялық өзгерістердің пассивті тұтынушысы емес, рухани кемелденуге ұмтылатын саналы субъект ретінде қарастырады.

Абайдың пайымдауынша, тұлғалық жетілу ақылдың рационалды қуаты, қайраттың ерік-жігерлік ұстанымы және жүректің адамгершілік-эмоциялық тұтастығы бірлікте жүзеге асады. Қазіргі кезеңдегі жасанды интеллекттің күшеюі мен биотехнологияның адамның табиғи болмысына әсер ету қаупі артып отырған шақта, бұл тұтас адамдық модель рухани тұрақтылық пен адамдық өнегенің базалық тірегіні ұсынады. Яғни «Толық адам» концепциясы технологиялық өрлеу жағдайында жоғалып кетуі мүмкін гуманистік бағдарларды қайта бейімдеп, адамзатты жауапкершілікке, парасатты ойлауға және жасампаз әрекетке бағыттайды. М. Мырзахметұлының «Толық адам» концепциясын талдауында Абайдың адамгершілік ілімінің өзегін ақыл, жүрек, қайраттың үйлесімі көрсетіледі. Осы тұрғыдан алғанда, «Толық адам» идеясы технологиялық өрлеу жағдайында да адамдық жауапкершілік пен парасатты ойлаудан сақтауға негіз болатын гуманистік бағдар ретінде танылады [22].

Бүгінгі технологиялық прогресс адам табиғатын өзгертудің жаңа мүмкіндіктерін ашып жатқан кезеңде Абайдың рухани дүниетанымы — адам санасының даму бағытын реттей алатын әмбебап құндылықтар жүйесі. Ол даму мен кемелдену процесінің өзегіне рухани тепе-теңдік пен этикалық үйлесімді қоя отырып, болашақ қоғамның адамдық келбетін сақтаудың философиялық негізін қалыптастырады.

Сонымен қатар еліміздің табиғи ресурстарға, жер және мал шаруашылығына, сондай-ақ өндірістік-шикізаттық әлеуетке бай болуы экономикалық дамудың алғышарттары екенін жоққа шығармайды. Алайда бұл мүмкіндіктерді тиімді игеру үшін жоғары мәдени сана, білімді кадрлар, жауапкершілікке негізделген азаматтық ұстаным қажет. Мұндай сапаларды қалыптастыруда Абай мұрасының орны айрықша. Оның білім мен еңбекті ұштастырған тұжырымдары ұлттық дамудың мазмұндық тұғырын нығайтады. М. Әуезов «Таудың етегінде тұрсақ жоғарыдан ағып келетін өзендерді біл» деген тұжырымындағыдай, ұлттық дамудың бастауын танып, одан тағылым алу

маңызды, сондықтан Абай мұрасындағы білімі, еңбек және адамгершілікті, құндылықтарды игеру бүгінгі қоғамның жоғары мәдени санасы мен жауапкершілікті азаматтық ұстанымын қалыптастырудың рухани негізі деп есептейміз [23].

Мақала идеясын негіздеу мақсатында «Қазақтардың тіршілікті қамтамасыз етудің дәстүрлі мәдениеті. Теориясы мен тарихына арналған очерктер» деген еңбекте дәстүрлі кәсіп пен күнкөріс жүйесіне қатысты деректер Абай шығармаларындағы ата кәсіп, еңбек және нәсіп ұғымдарының тарихи-этнографиялық негізін айқындай түседі [24]. Қ. Тәкежанұлының еңбегіндегі қазақтың ежелгі әдет-ғұрыптарына қатысты деректер Абай шығармаларындағы ата кәсіп пен нәсіп ұғымдарының дәстүрлі дүниетаныммен сабақтастығын айқындайды. Осы тұрғыдан алғанда, Абай шығармашылығындағы тарихи-этнографиялық штрихтар қазақ қоғамының тұрмыс-тіршілігі мен рухани құндылықтарының көркем бейнесін танытады [25].

Осылайша Абайдың идеялық-танымдық мұрасы — тек өткеннің рухани ескерткіші емес, ұлттық тұрақтылықтың, мәдени жарасымдылықтың және болашаққа деген сенімді дамудың интеллектуалдық негізі. Оның қағидаттарын заманауи әлеуметтік-экономикалық процестермен сабақтастыра отырып жүзеге асыру елдің ұзақ мерзімді өркендеуіне бағытталған маңызды стратегиялық бағдар.

Авторлардың қосқан үлесі

Асқарова А.Ш. — дереккөздермен жұмыс, зерттеу материалдарын жинақтау, деректерді жүйелеу, алынған нәтижелерді тексеру.

Ақтанова А.С. — зерттеу материалдарын жинау, деректерді жүйелеу, ғылыми нәтижелерді саралау, мақаланы редакциялауға қатысу.

Ақтанова Ш.С. — әдіснаманы анықтау, зерттеу жүргізу, материалдарды жинақтау және өңдеу, мақаланы шолу және редакциялау.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Асқарова А. Абайдың қазақтану бағытындағы ойларының сарқып құяр сағасы — адамтану [Электрондық ресурс] / А. Асқарова. — Қолжетімділігі: https://adebiportal.kz/kz/news/view/altynai-asqarova-abaidyn-qazaqtanu-bagytyndagy-oilarynyn-sarqyp-quiar-sagasy-adamtanu_10000547
- 2 Асқарова А. Абайдың шығармашылық мұрасының тарихи-этнографиялық контексті [3 томдық] / А. Асқарова. — Алматы: Алгоритм, 2022. — 3-т. — 254 б.
- 3 Әубәкір Ж. Абай өлеңдеріндегі әдеби ландшафт және қазақ тұрмыс салты / Ж. Әубәкір, А. Асқарова // Керуен. — 2024. — Т. 82, № 1. — Б. 133–145. DOI: 10.53871/2078-8134.2024.1-11
- 4 Kazhymurat A. Abai in Alash heritage: national and cultural code / A. Kazhymurat, Zh. Aubakir, A. Askarova // Critical Survey. — 2024. — Vol. 36, No. 4. — P. 87–100. DOI: 10.3167/cs.2024.360408
- 5 Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі. Энциклопедия. — Алматы: РПК «Слон», 2012. — 3-т. К – Қ. — 736 б.
- 6 Артықбаев Ж.О. Этнос және қоғам (тарихи этнологиядағы әдіс, дерек, этноәлеуметтік институттар мәселелері): Ғылыми еңбектер жинағы / Ж.О. Артықбаев. — Қарағанды: КарМУ баспасы, 2003. — 171 б.
- 7 Кенжеахметұлы С. Қазақ халқының салт-дәстүрлері / С. Кенжеахметұлы. — Алматы: Алматы кітап, 2004. — 284 б.
- 8 Арғынбаев Х. Қазақ отбасы / Х. Арғынбаев. — Алматы: Қайнар, 1996. — 288 б.
- 9 Ескекбаев Д. Шығыс Қазақстан облысы қазақтарының отбасылық әдет-ғұрыптары / Д. Ескекбаев // Қазақтың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері: өткендегісі және бүгіні / ред. Б. Әбілқасымов. — Алматы: Ғылым, 2001. — Б. 428.
- 10 Ибрагимов И. Этнографические очерки киргизского народа / И. Ибрагимов // Русский Туркестан. Статьи по этнографии / под ред. В.Н. Троцкого. — М.: В университетской типографии Катков и К., 1872. — С. 120–152.
- 11 Әуезов М. Абай жолы / М. Әуезов. — Алматы: Жазушы, 2009. — 376 б.
- 12 Smith A. The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith / A. Smith. — Edinburgh: 1776. — Vol. II. — 456 p.
- 13 Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism / M. Weber; T. Parsons (Trans.). — New York: Charles Scribner's Sons, 1958. — 183 p.
- 14 Krueger F. Entrepreneurial intentions: Applying the theory of planned behaviour / F. Krueger, Alan L. Carsrud // Entrepreneurship & Regional Development. — 1993. — Vol. 5, No 4. — P. 315–330. DOI: 10.1080/08985629300000020
- 15 Абай. Сен де бір кірпіш дүниеге. Өлеңдер мен қарасөздер / Абай. — Алматы: Атамұра, 2020. — 288 б.

- 16 Маргулан А.Х. Культура и быт казахского колхозного аула / А.Х. Маргулан, В.В. Востров. — Алма-Ата: Наука, 1967. — 303 с.
- 17 Абайдың шығармашылық мұрасының тарихи-этнографиялық контексті [4 томдық]. — Алматы: Алгоритм, 2023. — Т. 4. — 238 б.
- 18 Stansky P. Utopia and anti-utopia — morris, william and orwell, george / P. Stansky // History today. — № 1. — P. 8.
- 19 Жұртбай Т. Күйесің, жүрек... сүйесің / Т. Жұртбай. — Алматы: Санат, 2001. — 408 б.
- 20 Жұртбай Т. Соқтықпалы соқпасыз заманда өсті... / Т. Жұртбай. — Нұр-Сұлтан: Абай академиясы, 2020. — 250 б.
- 21 Crafts Council. — [Electronic resource]. — Access mode: <https://www.craftscouncil.org.uk/>
- 22 Мырзахметұлы М. Абайтану / М. Мырзахметұлы. — Алматы: Қазығұрт, 2020. — 340 б.
- 23 Әуезов М. Таудың етегінде тұрсақ жоғарыдан ағып келетін өзендерді біл / М. Әуезов // Қазақ газеті. — 2011. — № 36-37.
- 24 Әлімбаев Н. Традиционная культура жизнеобеспечения казахов. Очерки теории и истории / Н. Әлімбаев, Х.А. Аргынбаев, М.С. Мұқанов. — Алматы: Ғылым, 1998. — 234 с.
- 25 Тәкежанұлы Қ. Ежелгі қазақ әдет-ғұрыптары / Қ. Тәкежанұлы. — Алматы: 2005. — 84 б.

А.Ш. Аскарова, А.С. Актанова, Ш.С. Актанова

Историко-этнографические штрихи в творчестве Абая (традиционные родовые занятия и наследственные промыслы)

В статье были проанализированы и исследованы понятия «традиционные родовые занятия и наследственные промыслы» в произведениях Абая Кунанбаева. Были выявлены и проанализированы их специфические особенности: труд и профессия рассматриваются как важнейший фактор духовного совершенствования человека, морального совершенства и стабильности национальной культуры. На основе проведенных исследований автором предложены подходы, позволяющие научно раскрыть социальную, экономическую и духовную сущность понятия профессии в казахской традиции. В ходе анализа демонстрируется историко-этнографическое значение произведений Абая, традиционный трудовой опыт населения и связь с современными экономическими теориями. Определяется, что труд и профессия являются основным механизмом, сочетающим национальную культуру и нравственные ценности. Кроме того, в работе анализируется влияние технологических прорывов в эпоху глобализации, особенно слияния искусственного интеллекта и биотехнологии, на развитие человечества. Обосновывается тот факт, что современная технологическая трансформация не только меняет экономику и социальные структуры, но и оказывает глубокое влияние на психологические и духовные аспекты человеческого бытия. В условиях техногенной эволюции пересматриваются модели мышления, чувств и действий личности, поэтому подчеркивается возрастающее значение духовных учений, предлагающих человечеству ценностную ориентацию. В этом контексте концепция Абая Кунанбайұлы «целостного человека» анализируется как антропологическая модель, основанная на морали и разуме, способная сочетаться с современными изменениями. Единство разума, сердца и силы, являющееся ядром этого учения, оценивается как универсальный принцип, обеспечивающий гармоничное развитие личности. Исследование определяет роль идей Абая как духовно-этической ориентации в современной технологической цивилизации, направленной на сохранение человеческого бытия, укрепление моральной стабильности и формирование сознательного, ответственного общества. В результате доказывается научно-познавательная и воспитательная значимость наследия Абая на современном этапе, определяется его вклад в интеллектуальную и духовную эволюцию человечества. В исследовании, посвященном творчеству Абая Кунанбаева, на конкретных примерах показана профессиональная культура казахского народа, тесно связанная с присущим ему традиционным укладом жизни и быта. Формирование понятий «кәсіп» и «нәсіп» как ценностей народной культуры и духовного кода обосновано на основе произведений поэта. Взгляды Абая, направленные на постижение казахской идентичности и природы человека, рассматриваются на этнографическом, этнологическом и антропологическом уровнях, с позиций национального мировоззрения. Несмотря на то что во времена Абая Кунанбаева термин «национальный» специально не употреблялся, в каждом понятии и представлении, соответствующем казахскому мировоззрению, при рассмотрении с позиции современности выявляется наличие «национального кода», что и было подвергнуто анализу.

Ключевые слова: Абай, родовое занятие, нәсіп, этнография, культура, культура труда, духовная ценность.

A.Sh. Azkarova, A.S. Aktanova, Sh.S. Aktanova

Historical and Ethnographic Aspects in Abai's Works (Traditional Ancestral Occupations and Hereditary Livelihoods)

The article analyzes and explores the concepts of traditional ancestral occupations and hereditary livelihoods in the works of Abai Kunanbayev. Their distinctive features are identified and examined: labor and profession are viewed as the most important factors of a person's spiritual development, moral perfection, and the stability of national culture. Based on the research conducted, the author proposes scholarly approaches that allow for a scientific interpretation of the social, economic, and spiritual essence of the concept of profession within Kazakh tradition. The analysis demonstrates the historical and ethnographic significance of Abai's works, the traditional labor experience of the population, and its connection with contemporary economic theories. It is determined that labor and profession serve as the main mechanisms that integrate national culture with moral values. In addition, the paper analyzes the impact of technological breakthroughs in the era of globalization—particularly the convergence of artificial intelligence and biotechnology—on the development of humanity. It substantiates the view that modern technological transformation not only changes the economy and social structures but also has a profound influence on the psychological and spiritual dimensions of human existence. Under conditions of technogenic evolution, models of thinking, feeling, and behavior are being reconsidered; therefore, the growing importance of spiritual teachings that provide humanity with value-based orientation is emphasized. In this context, Abai Kunanbayev's concept of the «integral (holistic) human being» is analyzed as an anthropological model grounded in morality and reason and capable of harmonizing with contemporary transformations. The unity of reason, heart, and strength, which constitutes the core of this doctrine, is assessed as a universal principle ensuring the harmonious development of personality. The study defines the role of Abai's ideas as a spiritual and ethical guide within modern technological civilization, aimed at preserving human existence, strengthening moral stability, and forming a conscious and responsible society. As a result, the scientific-cognitive and educational significance of Abai's legacy at the present stage is proven, and its contribution to the intellectual and spiritual evolution of humanity is determined. In the study devoted to Abai Kunanbayev's creative work, the professional culture of the Kazakh people—closely connected with their traditional way of life and everyday practices—is demonstrated through concrete examples. The formation of the concepts *kasip* (profession, occupation) and *nasip* (livelihood, destiny, sustenance) as values of folk culture and elements of a spiritual code is substantiated on the basis of the poet's works. Abai's views aimed at comprehending Kazakh identity and human nature are examined at ethnographic, ethnological, and anthropological levels, from the perspective of national cognition. Although the term «national» was not explicitly used in Abai Kunanbayev's time, an analysis from a modern perspective reveals the presence of a «national code» in every concept and notion corresponding to the Kazakh worldview.

Keywords: Abai, ancestral occupation, *nasip*, ethnography, culture, labor culture, spiritual value.

References

- 1 Askarova, A. (n.d.) Abaidyn qazaqtanu bagytyndagy oilarynyn sarqyp quiar sagasy — adamtanu [The culmination of Abai's ideas on Kazakh studies is the study of human nature]. *adebiportal.kz*. Retrieved from https://adebiportal.kz/kz/news/view/altynai-asqarova-abaidyn-qazaqtanu-bagytyn-dagy-oilarynyn-sarqyp-quiar-sagasy-adamtanu_10000547 [in Kazakh].
- 2 Askarova, A. (2022). *Abaidyn shygarmashylyq murasynyn tarikhy-etnografiyalyq konteksti* [The Historical and Ethnographic Context of Abai's Creative Heritage]. Vol. 3. Almaty: «Algorifm» [in Kazakh].
- 3 Aubakir, Zh., & Askarova, A. (2024). Abai olenderindegi adebi landshaft zhane qazaq turmys salty [Literary Landscape and Kazakh Way of Life in Abai's Poetry]. *Keruen*, 82(1), 133–145. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.1-11>. [in Kazakh].
- 4 Kazhymurat, A., Aubakir, Zh., & Askarova, A. (2024). Abai in Alash heritage: national and cultural code. *Critical Survey*, 36(4), 87–100. DOI: 10.3167/cs.2024.360408
- 5 (2012). *Qazaqtyn etnografiyalyq kategorialar, ugymdar men ataularynyn dasturli zhuesi. Entsiklopedia* [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names]. Vol. 3. Almaty [in Kazakh].
- 6 Artyqbaev, Zh.O. (2003). *Etnos zhane qogam (tarikhy etnologiadagy adis, derek, etnoaleumettik institutlar maseleleri): Gylimi enbekter zhynagy* [Ethnos and Society (Issues of Methods, Sources, and Ethnosocial Institutions in Historical Ethnology): Collection of Scientific Work]. Qaragandy: Qaragandy menlekettik universitetinin baspasy [in Kazakh].
- 7 Kenjeahmetuly, S. (2004). *Qazaq khalqynyn salt-dástúrleri* [Customs and traditions of the Kazakh people]. Almaty: «Almaty kitap» [in Kazakh].
- 8 Argynbaev, H. (1996). *Qazaq otbasy* [Kazakh Family]. Almaty: Qainar [in Kazakh].
- 9 Eskekbaev, D. (2001). Shygys Qazaqstan oblysy qazaqtarynyng otbasylyq adet-guryptary [Family customs of Kazakhs of East Kazakhstan region]. B. Abilkasymov (Ed.). *Qazaqtynng adet-guryptary men salt-dasturleri: ótkendegisi zhane bugini — Kazakh customs and traditions: past and present*, 428 [in Kazakh].

- 10 Ibragimov, I. (1872). *Etnograficheskie ocherki kirgizskogo naroda* [Ethnographic essays of the Kirghiz people]. V.N. Trotskogo (Ed.), *Russkii Turkestan. Stati po etnografii — Russian Turkestan. Articles on ethnography* (pp. 120–152). Moscow: V universitetskoi tipografii Katkov i K. [in Russian].
- 11 Auezov, M. (2009). *Abai zholy* [The Path of Abai]. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 12 Smith, A. (1776). *The Glasgow Edition of the Works and Correspondence of Adam Smith*. Vol. II. Edinburgh.
- 13 Weber, M. (1958). *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*. (T. Parsons, Trans). New York: Charles Scribner's Sons.
- 14 Krueger F., Alan L. Carsrud (1993). Entrepreneurial intentions: Applying the theory of planned behaviour. *Entrepreneurship & Regional Development*, 5(4), 315–330. DOI: 10.1080/08985629300000020
- 15 Abai (2020). *Sen de bir kirpish dúniege. Olender men qarasozder* [You are a brick of the world. Poems and words of edification]. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 16 Margulan, A.H., & Vostrov, V.V. (1967). *Kultura i byt kazakhskogo kolkhoznogo aula* [Culture and Everyday Life of the Kazakh Collective Farm Village]. Alma-Ata: Nauka [in Russian].
- 17 (2023). *Abaidyn shygarmashylyq murasynyn tarihy-etnografiyalyq konteksi* [The Historical and Ethnographic Context of Abai's Creative Heritage]. Vols. 1-4. Vol. 4. Almaty: «Algorifm» [in Kazakh].
- 18 Stansky, P. (1983). Utopia and anti-utopia — morris, william and orwell, george. *History today*, (1), 8.
- 19 Jurtbai, T. (2001). *Kuesin, zhurek... suesin* [You Burn, My Heart... You Love]. Almaty: Sanat [in Kazakh].
- 20 Jurtbai, T. (2020). *Soqyqpaly soqpasyz zamanda osti* [I Grew Up in a Troubled, Uncharted Era...]. Nur-Sultan: Abai akademiasy [in Kazakh].
- 21 Crafts Council. (n.d.). www.craftscouncil.org.uk. Retrieved from <https://www.craftscouncil.org.uk/>
- 22 Myrzahmetuly, M. (2020). *Abaitanu*. Almaty: Qazygurt [in Kazakh].
- 23 Auezov, M. (2011). Taudyng eteginde tursaq zhogarydan agyp keletin ozenderdi bil [If we live at the foot of the mountain, know the rivers flowing down from above]. *Qazaq gazeti — Kazakh Newspaper*, 36-37 [in Kazakh].
- 24 Alimbai, N., Argyubaev, Kh.A., & Mukanov, M.S. (1998). *Traditsionnaia kultura zhizneobespecheniia kazakhov. Ocherki teorii i istorii* [Traditional Life-Support Culture of the Kazakhs: Essays on Theory and History]. Almaty: Gylym [in Russian].
- 25 Tákejanuly, Q. (2005). *Ezhelgi qazaq adet-guryptary* [Ancient Kazakh Customs and Traditions]. Almaty [in Kazakh].

Information about the authors

Askarova Altynay Shaulieva — Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Philology, Branch of Lomonosov Moscow State University in Kazakhstan. Astana, Kazakhstan. E-mail: altynay.askarova74@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8434-9610>

Aktanova Ayman Sovetovna (corresponding author) — Candidate of Philological Sciences, Secretary of the Research Institute «Abai Academy» of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Astana, Kazakhstan. E-mail: aimanaktan71@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0444-5336>

Aktanova Sholpan Sovetovna — PhD, Senior Lecturer of the Department of foreign language philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. E-mail: aktanova_sholpan@mail.ru; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1648-3855>